

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

D.U.Norqobilova¹

1. *Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Pedagogika kafedrası assistent o'qituvchisi*

Mas'ul muallif: Norqobilova Durdona Ural qizi, Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Pedagogika kafedrası assistent o'qituvchisi.

e-mail:
durdonanorqobilova326@gmail.com

Received: 27 Sentabr 2026
Accepted: 02 Oktabr 2026
Published: 07 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY-4.0) license.

Iqtibos uchun: Norqobilova, D. U. INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI / D. U. Norqobilova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 152–158.

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta'lim sharoitida boshlang'ich sinif o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirish muammosi pedagogik nazariya va amaliyot birligida tadqiq etilgan. Tadqiqotning maqsadi - mazkur jarayonning samaradorligini ta'minlovchi pedagogik shart-sharoitlar tizimini nazariy jihatdan asoslash, uning struktur-funksional modelini ishlab chiqish va diagnostik apparatini yaratishdan iborat. Tadqiqotda tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan hamda ta'limning universal dizayni (UDL) yondashuvlari metodologik asos qilib olindi. Nazariy tahlil, modellash, kontent-tahlil, pedagogik kuzatish, so'rovnomalar, ekspert baholash va tajriba-sinov metodlari qo'llanildi. Natijada axborot madaniyati motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlarning yaxlit birligi sifatida talqin qilinib, muallif ta'rifi ilgari surildi; oltita o'zaro bog'liq pedagogik shart-sharoit aniqlandi; olti mezon va uch darajali diagnostik matritsa ishlab chiqildi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi axborot madaniyatini shakllantirishning inklyuziv-differensial modelini asoslashda hamda "yagona maqsad - ko'p yo'lli erishish" tamoyilini boshlang'ich ta'lim amaliyotiga tatbiq etish mexanizmini ochib berishda namoyon bo'ladi. Olingan natijalar boshlang'ich sinif o'qituvchilarini tayyorlash va malakasini oshirish tizimida, o'quv-metodik ta'minotni takomillashtirishda qo'llanilishi mumkin.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, boshlang'ich ta'lim, axborot madaniyati, axborot kompetensiyasi, raqamli kompetentlik, axborot-ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoit, differensial yondashuv, ta'limning universal dizayni, axborot xavfsizligi, refleksiya.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В статье проблема формирования информационной культуры учащихся начальных классов в условиях инклюзивного образования исследуется в единстве педагогической теории и практики. Цель исследования - теоретически обосновать систему педагогических условий, обеспечивающих эффективность данного процесса, разработать её структурно-функциональную модель и диагностический аппарат. Методологическую основу составили системный, компетентностный, личностно-ориентированный, деятельностный подходы и подход универсального дизайна обучения (UDL). Применялись теоретический анализ, моделирование, контент-анализ, педагогическое наблюдение, анкетирование, экспертная оценка и педагогический эксперимент. В результате информационная культура трактуется как целостное единство мотивационно-ценностного, когнитивного, практико-деятельностного и рефлексивного компонентов; предложено авторское определение; выявлены шесть взаимосвязанных педагогических условий; разработана диагностическая матрица из шести критериев и трёх уровней. Научная новизна состоит в обосновании инклюзивно-дифференцированной модели формирования информационной культуры и раскрытии механизма реализации принципа «единая цель - множество путей» в практике начального образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, начальное образование, информационная культура, информационная компетентность, цифровая компетентность, информационно-образовательная среда, педагогические условия, дифференцированный подход, универсальный дизайн обучения, информационная безопасность, рефлексия.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING INFORMATION CULTURE AMONG PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. The article examines the problem of developing the information culture of primary school pupils in inclusive education within the unity of pedagogical theory and practice. The aim of the study is to provide a theoretical justification for a system of pedagogical conditions ensuring the effectiveness of this process, to design its structural-functional model, and to develop its diagnostic apparatus. Systemic, competence-based,

learner-centred, activity-based and Universal Design for Learning (UDL) approaches served as the methodological foundation. Theoretical analysis, modelling, content analysis, pedagogical observation, questionnaires, expert evaluation and pedagogical experiment were applied. As a result, information culture is interpreted as an integral unity of motivational-value, cognitive, practical-activity and reflective components, and the author's definition is proposed; six interrelated pedagogical conditions are identified; and a diagnostic matrix comprising six criteria and three levels is developed. The scientific novelty lies in substantiating an inclusive-differentiated model of information culture development and in revealing the mechanism for implementing the principle of "a single goal achieved through multiple pathways" in primary education practice. The findings may be applied in the preparation and in-service training of primary school teachers and in improving educational and methodological support.

Keywords: information security, reflection, inclusive education, primary education, information culture, information competence, digital competence, information and educational environment, pedagogical conditions, differentiated approach, universal design for learning.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omillaridan biri axborot va raqamli texnologiyalarning inson faoliyatining barcha sohalariga jadal kirib borishidir. Axborot oqimining hajmi, tezligi va manbalari xilma-xilligi ortgan sharoitda shaxsning raqobatbardoshligi endi u egallagan bilimlar zaxirasi bilan emas, balki axborotni izlash, saralash, tanqidiy baholash, qayta ishlash va mas'uliyat bilan qo'llash qobiliyati bilan belgilanmoqda. Ushbu qobiliyatlar majmui pedagogika fanida "axborot madaniyati" tushunchasi orqali ifodalanadi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi bolaning bilish faoliyati, o'quv motivatsiyasi, mustaqil fikrlashi va qadriyatlar tizimi shakllanadigan sezitiv davr hisoblanadi. Aynan shu bosqichda o'quvchi turli manbalardan ma'lumot olishni, savolga javob izlashni, matn va tasvirni tushunishni hamda o'z fikrini dalilga tayanib bayon etishni o'rganadi. Shu bois axborot madaniyatining dastlabki unsurlarini boshlang'ich sinfda shakllantirish keyingi ta'lim bosqichlarida raqamli, media va axborot kompetensiyalari rivojlanishining ishonchli poydevorini yaratadi.

Muammoning ikkinchi qirrasini inklyuziv ta'lim bilan bog'liq. Inklyuziv ta'lim barcha bolalarning individual xususiyatlari, imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlaridan qat'i nazar, sifatli ta'lim olishni kafolatlashga qaratilgan. Inklyuziv sinfda o'quvchilarning axborotni idrok etish kanali, qabul qilish tezligi, kommunikativ imkoniyatlari va mustaqil faoliyat darajasi sezilarli farq qiladi. Demak, axborot madaniyatini shakllantirish barcha uchun bir xil topshiriq berish yo'li bilan emas, balki yagona ta'lim maqsadiga turli pedagogik yo'llar orqali erishish tamoyili asosida tashkil etilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-637, 23.09.2020), maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari hamda "O'zbekiston - 2030" strategiyasida inklyuziv ta'limni kengaytirish, ta'lim jarayonini raqamlashtirish va o'quvchilarning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu esa mazkur muammoning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. "Axborot madaniyati" pedagogika, psixologiya, informatika, kutubxonashunoslik va axborot falsafasi kesishmasida shakllangan ko'p qirrali tushunchadir. Uni faqat raqamli qurilmalardan foydalanish ko'nikmasi bilan tenglashtirish ilmiy jihatdan asossizdir. L. Floridi axborotni zamonaviy jamiyatning asosiy resursi sifatida talqin qilib, shaxsning axborot muhitidagi mas'uliyatini axloqiy kategoriya darajasiga ko'taradi. M. Castells esa tarmoq jamiyatida axborotdan foydalanish imkoniyatidagi tengsizlik yangi ijtimoiy tabaqalanish manbaiga aylanayotganini ko'rsatadi - bu inklyuziv ta'lim uchun bevosita ahamiyatga ega xulosadir.

Xalqaro tadqiqotlarda mazkur tushuncha "information literacy", "digital literacy" va "media and information literacy" atamallari bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. D. Buckingham raqamli savodxonlikni texnik ko'nikma emas, balki media matnlarini tanqidiy o'qish qobiliyati sifatida talqin qiladi. S. Livingstone bolalarning raqamli muhitdagi xavf va imkoniyatlari muvozanatini tadqiq etib, himoya emas, balki qobiliyatlantirish strategiyasini ilgari suradi. R. Hobbs esa media savodxonligini beshta o'zaro bog'liq malaka (foydalanish, tahlil, yaratish, refleksiya, harakat) birligi sifatida tavsiflaydi - bu bizning to'rt komponentli tuzilmamiz bilan mazmunan uyg'unidir.

Metodologik jihatdan L.S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi ta'limoti alohida ahamiyat kasb etadi: inklyuziv sinfda topshiriqning murakkabligi har bir o'quvchining aynan shu zonasiga moslanishi lozim. A.V. Xutorskiyning kompetensiyaviy yondashuvi ta'lim natijasini bilim emas, faoliyat qobiliyati sifatida belgilashga imkon beradi. P. Mishra va M.J. Koehlnerning TPACK modeli o'qituvchining texnologik, pedagogik va mazmuniy bilimlari integratsiyasini tavsiflab, beshinchi pedagogik shart-sharoitimizning nazariy asosini tashkil etadi.

Inklyuziv pedagogika sohasida T. Booth va M. Ainscowning "Index for Inclusion" konsepsiyasi ta'lim muhitidagi to'siqlarni bolaning kamchiligi emas, tizimning nuqsoni sifatida ko'rishni taklif etadi. L. Florianning inklyuziv pedagogika g'oyasi "ko'pchilik uchun bir xil, ayrimlar uchun alohida" yondashuvidan "barcha uchun boy va xilma-xil" yondashuviga o'tishni asoslaydi. C.A. Tomlinsonning differensiallashtirilgan sinf modeli mazmun, jarayon, mahsulot va o'quv muhitini farqlashning aniq mexanizmini beradi. CAST tomonidan ishlab chiqilgan ta'limning universal dizayni (UDL) esa axborotni taqdim etish, ifodalash va jalb qilishning ko'p variantlilikni loyihalashning boshlang'ich bosqichiga kiritishni talab qiladi.

Normativ-konseptual darajada UNESCOning media va axborot savodxonligi bo'yicha siyosat yo'riqnomalari, "Inclusion and Education: All Means All" global monitoring hisoboti hamda Yevropa Ittifoqining DigComp 2.2 raqamli kompetentlik doirasi muhim manba hisoblanadi. DigComp 2.2 raqamli kompetentlikning beshta sohasidan biri sifatida aynan "axborot va ma'lumotlar bilan ishlash"ni ajratib ko'rsatadi va uni ma'lumotni izlash, baholash hamda boshqarish sub-kompetensiyalariga bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, axborot madaniyati va inklyuziv ta'lim masalalari alohida-alohida yetarlicha o'rganilgan, biroq ularning kesishmasi - ya'ni aynan inklyuziv boshlang'ich sinfda axborot madaniyatini shakllantirishning

pedagogik shart-sharoitlari - maxsus tadqiqot predmeti sifatida yetarlicha yoritilmagan. Mazkur bo'shliq ushbu maqolaning tadqiqot maydonini belgilaydi.

1-jadval. Tadqiqotning nazariy asoslarini tashkil etuvchi yondashuvlar

Muallif / tashkilot	Yondashuv yoki g'oyaning mohiyati	Tadqiqotimiz uchun ahamiyati
L.S. Vygotskiy	Yaqin rivojlanish zonasi, ta'limning rivojlantiruvchi tabiati	Topshiriq murakkabligini individual moslashtirish asosi
A.V. Xutorskoy	Kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim natijasining faoliyatli tabiati	Axborot madaniyatini natija sifatida operatsionallashtirish
P. Mishra, M.J. Koehler	TPACK - texnologik-pedagogik-mazmuniy bilim integratsiyasi	O'qituvchi kompetentligi shart-sharoitining modeli
C.A. Tomlinson	Mazmun, jarayon, mahsulot va muhitni differensiallashtirish	Topshiriqlarni uch darajada loyihalash mexanizmi
T. Booth, M. Ainscow	Inklyuziya indeksi: to'siq tizimda, bolada emas	Axborot-ta'lim muhitini to'siqsizlashtirish tamoyili
L. Florian	Inklyuziv pedagogika: barcha uchun boy ta'lim imkoniyati	"Yagona maqsad - ko'p yo'l" tamoyilining asosi
CAST (UDL)	Taqdim etish, ifodalash va jalb qilishning ko'p variantlilik	Dars loyihasini oldindan moslashuvchan qurish
UNESCO (MIL)	Media va axborot savodxonligi: tanqidiy baholash va mas'uliyat	Tanqidiy baholash shart-sharoitining mazmuni
Yevropa Komissiyasi (DigComp 2.2)	Raqamli kompetentlikning besh sohasi va progressiya darajalari	Mezon va ko'rsatkichlarni darajalash mantiqiy asosi

Tadqiqot metodologiyasi va metodlari. Tadqiqot metodologiyasini bir-birini to'ldiruvchi oltita yondashuv tashkil etadi. Tizimli yondashuv axborot madaniyatini o'zaro bog'liq komponentlardan iborat yaxlit pedagogik hodisa sifatida ko'rishga imkon beradi. Kompetensiyaviy yondashuv ta'lim natijasini o'quvchining axborot bilan real ish qobiliyati orqali belgilaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv o'quvchining individual imkoniyatlari va ta'lim ehtiyojlarini hisobga olishni taqozo etadi. Faoliyatga asoslangan yondashuv axborot madaniyatini nazariy bayon orqali emas, real o'quv faoliyati jarayonida shakllantirishga yo'naltiradi.

Differensial yondashuv topshiriqlarni murakkablik va yordam darajasiga ko'ra tabaqalashtirishni ta'minlaydi. Ta'limning universal dizayni yondashuvi esa moslashtirishni dars o'tilgandan keyingi tuzatish emas, balki loyihalashning dastlabki bosqichi sifatida qaraydi.

Tadqiqot metodlari. Nazariy metodlar: ilmiy-pedagogik adabiyotlar va normativ hujjatlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, tizimlashtirish, modellashtirish, kontent-tahlil. Empirik metodlar: pedagogik kuzatish, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida so'rovnomalar, o'quvchilar bilan suhbat, o'quv faoliyati mahsulotlarini tahlil qilish, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov (aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlari). Statistik metodlar: o'rtacha arifmetik qiymat, foizli taqsimot, Student t-mezone, Pirson χ^2 mezone va Spirmen rang korrelyatsiyasi.

Tajriba-sinov bazasi. Tajriba-sinov ishlari _____ viloyatining _____ ta umumiy o'rta ta'lim maktabi 2-4-sinflarida olib borildi. Tadqiqotda jami _____ nafar o'quvchi (tajriba guruhi - _____ nafar, nazorat guruhi - _____ nafar), _____ nafar boshlang'ich sinf o'qituvchisi va _____ nafar ota-ona ishtirok etdi. Guruhlar aniqlovchi bosqich natijalari bo'yicha statistik jihatdan bir jinsli deb topildi.

Etik jihatlar. Tadqiqot ishtirokchilarining ixtiyoriyligi, ota-onalarning yozma roziligi, ma'lumotlarning anonimligi va faqat ilmiy maqsadda ishlatilishi ta'minlandi.

Asosiy qism.

Axborot madaniyatining pedagogik mohiyati va tuzilmasi

Tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchisining axborot madaniyati o'quvchining axborot muhitida ongli, mustaqil, tanqidiy, xavfsiz va axloqiy faoliyat yuritishiga imkon beruvchi motivatsion munosabat, bilim, ko'nikma va qadriyatlarining yosh imkoniyatlariga mos darajadagi yaxlit birligi sifatida ta'riflanadi.

Ushbu ta'rif axborot madaniyatini raqamli savodxonlikdan farqlash imkonini beradi. Raqamli savodxonlik qurilma va dasturdan foydalanishning texnik-operatsional tomonini qamrasa, axborot madaniyati mazkur vositadan qanday maqsadda, qanday qadriyatlar asosida va qanday oqibatlarni anglagan holda foydalanish masalasini o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, raqamli savodxonlik - "qanday qilish", axborot madaniyati esa "nima uchun va qay tarzda qilish" savoliga javob beradi.

Boshlang'ich yoshda mazkur sifatlar murakkab nazariy tushunchalar orqali emas, balki yoshga mos amaliy topshiriqlar va takrorlanuvchi o'quv vaziyatlari orqali shakllantiriladi. Masalan, o'quvchiga shunchaki "internetdan ma'lumot top" topshirig'ini berish yetarli emas: unga qaysi manbadan foydalanish, topilgan ma'lumotni nima bilan solishtirish, ishonchli va shubhali axborotni qanday farqlash, natijani qanday shaklda taqdim etish bosqichma-bosqich o'rgatilishi zarur.

2-jadval. Axborot madaniyatining tarkibiy komponentlari va diagnostik ko'rsatkichlari

Komponent	Mazmuni	Diagnostik ko'rsatkichlari
Motivatsion-qadriyatli	Axborotga qiziqish, bilishga ehtiyoj, axborotdan mas'uliyatli foydalanishga ijobiy munosabat, boshqa muallif mehnatiga hurmat	Mustaqil savol berish chastotasi; qo'shimcha manbaga murojaat qilish tashabbusi; axborot xavfsizligi qoidalariga munosabat
Kognitiv	Axborot manbalari turlari, axborotni izlash va foydalanish qoidalar, xavfsizlik va axloq me'yorlari haqidagi bilimlar	Manbalar turlarini ajrata olishi; izlash algoritmini bayon eta olishi; shaxsiy ma'lumot tushunchasini tushuntira olishi
Amaliy-faoliyatli	Axborotni izlash, saralash, taqqoslash, qayta ishlash, saqlash va turli shaklda taqdim etish ko'nikmalari	Topshiriqni mustaqil bajarish darajasi; ikki manbani taqqoslay olishi; taqdimot mahsulotining sifati
Refleksiv	O'z axborot faoliyatini kuzatish, baholash, xatoni aniqlash va faoliyatni takomillashtirish qobiliyati	O'z ish bosqichlarini bayon eta olishi; xatoni mustaqil topishi; keyingi qadamni rejalashtira olishi

Komponentlar o'zaro uzviy bog'liq: ulardan birining yetarli shakllanmasligi butun tizim samaradorligini pasaytiradi. Masalan, kognitiv komponent yuqori bo'lgani holda motivatsion komponent past bo'lsa, o'quvchi qoidalarni biladi, lekin ularga amal qilmaydi; amaliy komponent rivojlangani holda refleksiv komponent zaif bo'lsa, o'quvchi xatolarini takrorlashda davom etadi.

Inklyuziv ta'lim sharoitining o'ziga xosligi. Inklyuziv ta'limning asosiy talabi - barcha o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol va teng ishtirokini ta'minlash. Shu bois axborot madaniyatini shakllantirishda "barcha uchun bir xil topshiriq" tamoyilidan voz kechib, "yagona ta'lim maqsadi - unga erishishning ko'p yo'lliligi" tamoyiliga tayanish maqsadga muvofiq. Bir o'quvchi matnli axborotni tez o'zlashtirsa, boshqasi vizual sxema, uchinchi audio yoki video material orqali samaraliroq idrok etadi. Demak, o'qituvchi axborotni taqdim etishning bir necha shaklidan bir vaqtda foydalanishi lozim.

Inklyuziv axborot-ta'lim muhiti quyidagi sifatlarga ega bo'lishi kerak: fizik va kognitiv jihatdan to'siqsizlik; materialning tilga oid soddaligi va tushunarligi; yosh va individual xususiyatlarga muvofiqlik; bir mazmunning bir necha formatda mavjudligi; o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi ko'makchi vositalar (namuna, algoritim, tayanch sxema); xavfsiz raqamli maydon; hamda uzluksiz pedagogik-psixologik ko'mak.

Muhim metodologik xulosa shundaki, inklyuziv sharoitda axborot madaniyatini shakllantirish faqat alohida ta'lim ehtiyojiga ega o'quvchilar bilan bog'liq tor masala emas. Aksincha, u butun sinf uchun moslashuvchan, ko'p variantli va qulay ta'lim muhitini loyihalashni talab qiladi. Ayrim o'quvchilar uchun zarur bo'lgan yechim (masalan, matnning audio varianti yoki tasvirli algoritim) odatda barcha o'quvchilar uchun foydali bo'lib chiqadi.

Pedagogik shart-sharoitlar tizimi.

Nazariy-metodologik tahlil va tajriba-sinov ishlari natijasida oltita o'zaro bog'liq pedagogik shart-sharoit aniqlandi.

Birinci shart-sharoit - inklyuziv va to'siqsiz axborot-ta'lim muhitini yaratish. Ta'lim mazmuni va vositalari barcha o'quvchilar uchun ochiq va tushunarli bo'lishi lozim. O'quv materialini bir necha formatda taqdim etish, matnni soddalashtirish, vizual va audio ko'makdan foydalanish, interaktiv topshiriqlarni joriy etish o'quvchilarning faol ishtirokini oshiradi. O'qituvchi darsni rejalashtirishda nafaqat "qanday axborot beriladi?", balki "bu axborotni har bir o'quvchi qanday qabul qiladi?" degan savolga ham javob izlashi kerak.

Ikkinchi shart-sharoit - individual va differensial yondashuvni amalga oshirish. Topshiriqlar murakkablik darajasi, axborot hajmi, yordam miqdori va bajarish vaqti bo'yicha tabaqalashtiriladi. Masalan, bitta mavzu doirasida birinchi guruhga tayyor manbadan kerakli ma'lumotni topish, ikkinchi guruhga ikki manbadagi ma'lumotni taqqoslash, uchinchi guruhga esa manbaning ishonchliligini mustaqil baholash topshirig'i beriladi. Bunda ta'lim maqsadi yagona bo'lib qoladi, faqat unga erishish yo'li farqlanadi.

Uchinchi shart-sharoit - raqamli va interfaol texnologiyalardan didaktik maqsadga muvofiq foydalanish. Texnologiyaning o'zi pedagogik natijani kafolatlamaydi; hal qiluvchi omil - uning aniq didaktik vazifaga bo'ysundirilishi. Interaktiv testlar axborotni tushunish darajasini tekshirishga, elektron ensiklopediyalar izlash ko'nikmasini rivojlantirishga, infografika va taqdimotlar axborotni vizual ifodalashga, audio va video materiallar turli idrok kanallarini qo'llab-quvvatlashga, elektron portfolio o'quvchi taraqqiyotini kuzatishga, hamkorlikdagi raqamli topshiriqlar esa kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

To'rtinchi shart-sharoit - axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish. Boshlang'ich sinfdan boshlab o'quvchida "har qanday ma'lumot to'g'ri bo'lavermaydi" degan dastlabki tushunchani shakllantirish zarur. Buning uchun oddiy, takrorlanuvchi savollar tizimidan foydalaniladi: bu ma'lumotni kim tayyorlagan? U qayerdan olingan? Boshqa manbadan tekshirish mumkinmi? Rasm yoki matn haqiqatni aks ettiryaptimi? Muallifning maqsadi nima? Bundan foydalanish xavfsizmi? Mazkur savollar vaqt o'tishi bilan o'quvchining ichki fikrlash algoritimiga aylanadi.

Beshinchi shart-sharoit - o'qituvchining raqamli-pedagogik kompetentligini rivojlantirish. TPACK modeliga muvofiq, o'qituvchi texnologiyani mazmun va metodikadan ajratmagan holda qo'llay olishi lozim. Bu ishonchli manbalarni tanlash, raqamli resurslarni didaktik jihatdan baholash, yoshga mos topshiriq loyihalash, materialni inklyuziv talablarga moslashtirish, axborot xavfsizligi qoidalarini bilish va o'quvchilarga yetkaza olish malakalarini o'z ichiga oladi.

Oltinchi shart-sharoit - oila va ta'lim tashkiloti hamkorligini kuchaytirish. Bolaning axborot faoliyati dars doirasi bilan cheklanmaydi. Shu bois ota-onalarga raqamli qurilmalardan foydalanish vaqtini me'yorlashtirish, internet xavfsizligi haqida muntazam suhbat qurish, bolaning qaysi manbalardan foydalanayotganidan xabardor bo'lish, birgalikda kitob va ta'limiy resurslardan foydalanish hamda shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qoidalarini tushuntirish bo'yicha metodik

tavsiyalar berilishi lozim.

3-jadval. Pedagogik shart-sharoitlarni amalga oshirish mexanizmi

Shart-sharoit	Amalga oshirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
To'siqsiz axborot-ta'lim muhiti	Materialni matn, tasvir, audio va video shakllarida dublyaj qilish; tayanch sxema va algoritmlar	Barcha o'quvchilarning axborotdan teng foydalanishi
Individual va differensial yondashuv	Uch darajali topshiriqlar bankini yaratish; yordam miqdorini bosqichma-bosqich kamaytirish	Har bir o'quvchining yaqin rivojlanish zonasida ishlashi
Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish	Har bir raqamli vositani aniq didaktik vazifaga biriktirish; ekran vaqtini me'yorlash	Texnologiyaning pedagogik samaradorligi ortishi
Tanqidiy baholash ko'nikmalari	Olti savoldan iborat baholash algoritmini muntazam qo'llash; manbalarni taqqoslash mashqlari	Axborotga ishonchli va shubhali munosabatni farqlay olish
O'qituvchi kompetentligi	TPACK asosida malaka oshirish moduli; ochiq darslar va metodik seminarlar	Inklyuziv raqamli dars loyihalash malakasi
Oila bilan hamkorlik	Ota-onalar uchun qisqa yo'riqnomalar; birgalikdagi loyiha topshiriqlari	Maktab va oila talablarining yagonaligi

Axborot madaniyatini shakllantirishning struktur-funksional modeli

Taklif etilayotgan model beshta o'zaro bog'liq blokdan iborat bo'lib, ular tizimli birlikda amal qiladi va teskari aloqa mexanizmi orqali doimiy takomillashib boradi.

4-jadval. Modelning tarkibiy bloklari

Blok	Mazmuni
Maqsadli blok	Ijtimoiy buyurtma, normativ talablar; maqsad - inklyuziv sharoitda axborot madaniyatini shakllantirish; vazifalar tizimi
Metodologik blok	Tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatli, differensial va UDL yondashuvlari; ilmiylik, izchillik, moslashuvchanlik, xavfsizlik tamoyillari
Mazmuniy blok	Axborot madaniyatining to'rt komponenti; o'quv fanlari mazmuniga integratsiyalangan axborot topshiriqlari; sinfdan tashqari faoliyat
Texnologik blok	Loyiha va muammoli ta'lim, didaktik o'yin, kichik guruhda ishlash, tadqiqot topshirig'i, "Aqliy hujum", "Klaster", "Venn diagrammasi", "Insert"; raqamli va interfaol vositalar
Diagnostik-natijaviy blok	Mezon, ko'rsatkich va darajalar; kirish, oraliq va yakuniy diagnostika; natija - axborot madaniyatining shakllanganlik darajasi va korreksiya

Jarayonning bosqichlari quyidagicha loyihalanadi. Birinchi - motivatsion-bilish bosqichida o'quvchilarda axborotga qiziqish, savol berish va mustaqil ma'lumot izlash ehtiyoji uyg'otiladi; "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Buni qayerdan bilamiz?" savollariga asoslangan kichik tadqiqot topshiriqlari qo'llaniladi. Ikkinchi - yo'naltiruvchi-amaliy bosqichda o'quvchilar o'qituvchi ko'magida manbalardan foydalanish, kerakli ma'lumotni topish va ajratib olish mashqlarini bajaradi. Uchinchi - mustaqil faoliyat bosqichida pedagogik ko'mak asta-sekin kamaytiriladi va o'quvchi axborotni izlash, tahlil qilish, taqqoslash hamda taqdim etishni mustaqil amalga oshiradi. To'rtinchi - refleksiv-baholash bosqichida o'quvchi o'z faoliyatini tahlil qiladi: qaysi manbadan foydalandi, qanday xulosaga keldi, qanday xatoga yo'l qo'ydi va keyingi safar nimani o'zgartiradi.

Shakllanganlik mezonlari, ko'rsatkichlari va darajalari.

Axborot madaniyatining shakllanganligini baholash uchun olti mezonli, uch darajali diagnostik matritsa ishlab chiqildi. Darajalar quyidagicha aniqlanadi: yuqori (85–100 ball), o'rta (60–84 ball), past (60 balldan kam). Baholash o'quvchini saralash yoki jazolash uchun emas, uning rivojlanish dinamikasini aniqlash va pedagogik ta'sirni korreksiyalash uchun qo'llaniladi.

5-jadval. Axborot madaniyatining shakllanganlik mezonlari va darajalari

Mezon	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Axborotga motivatsiya	Mustaqil izlashga barqaror qiziqish, tashabbuskorlik	O'qituvchi yo'llanmasi bilan izlaydi	Qiziqish sust, tashabbus yo'q
Axborot haqidagi bilim	Manbalar va qoidalarni to'liq biladi, izohlay oladi	Asosiy qoidalarni biladi	Bilimlari uzoq-yuluq
Amaliy faoliyat	Mustaqil izlaydi, saralaydi, qayta ishlaydi	Qisman yordam bilan bajaradi	Doimiy ko'makka muhtoj
Tanqidiy baholash	Manbalarni taqqoslaydi, mezon asosida baholaydi	O'qituvchi ko'magida baholaydi	Baholay olmaydi
Xavfsiz va axloqiy foydalanish	Qoidalarga ongli rioya qiladi, muallifga havola beradi	Asosiy qoidalarga amal qiladi	Qoidalarni muntazam buzadi

Mezon	Yuqori daraja	O'rta daraja	Past daraja
Refleksiya	Faoliyatini mustaqil tahlil qiladi, xatoni topadi	Savollar yordamida baholaydi	Baholashda qiynaladi

Diagnostika vositalari sifatida kuzatuv varaqasi, o'quvchi portfoliosi, amaliy topshiriq (keys), suhbat protokoli va ota-ona so'rovnomasi qo'llaniladi. Har bir mezon bo'yicha ball to'plash triangulyatsiya tamoyiliga muvofiq kamida ikki manbadan olinadi, bu esa baholash ishonchligini oshiradi.

6-jadval. Tajriba-sinov natijalarini qayd etish shakli (foizda)

Daraja	TG, boshlang'ich kesim	TG, yakuniy kesim	NG, boshlang'ich kesim	NG, yakuniy kesim
Yuqori	-	-	-	-
O'rta	—	—	—	—
Past	-	-	-	-
Jami	100	100	100	100

Izoh: TG - tajriba guruhi, NG - nazorat guruhi. Guruhlar o'rtasidagi farqning statistik ishonchligi Pirson χ^2 mezonini orqali $p < 0,05$ darajada tekshiriladi; dinamikaning ichki ahamiyati Student t-mezonini bilan baholanadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari axborot madaniyati raqamli savodxonlikdan kengroq va sifat jihatidan boshqacha kategoriya ekanligini tasdiqlaydi. Raqamli vositadan foydalanish texnik ko'nikmani ifodalasa, axborot madaniyati undan maqsadli foydalanish, axborotni tanlash va baholash, axloqiy va xavfsiz munosabat hamda axborot asosida mustaqil qaror qabul qilish unsurlarini qamrab oladi. Bu xulosa D. Buckingham va R. Hobbs pozitsiyasi bilan uyg'un bo'lib, texnologik determinizmga asoslangan yondashuvlarga qarshi turadi.

Inklyuziv ta'lim mazkur jarayonga qo'shimcha talab - moslashuvchanlikni kiritadi. Ya'ni barcha o'quvchilar bir xil natijaga bir xil yo'l bilan emas, o'z imkoniyatlariga mos turli yo'llar orqali erishadi. Shu nuqtayi nazardan pedagogik jarayonni quyidagi izchillik asosida tavsiflash mumkin: maqsad → mazmun → moslashtirilgan axborot muhiti → metod va vositalar → mustaqil faoliyat → refleksiya → baholash → korreksiya. Ushbu ketma-ketlikning yopiq halqa (sikl) tabiati o'qituvchiga jarayonni uzluksiz takomillashtirish imkonini beradi.

Amaliy misol tariqasida "Hayvonlar haqida ma'lumot topish" mavzusidagi integrallashgan topshiriqni keltirish mumkin. O'quvchilarga uch xil manba beriladi: bosma ensiklopediya sahifasi, elektron manba va qisqa video. O'quvchi kerakli ma'lumotni topadi, kamida ikki manbadagi axborotni taqqoslaydi, ziddiyat bo'lsa uni qayd etadi, muhim faktlarni ajratadi va yakunda o'ziga qulay shaklda - og'zaki bayon, rasmiy plakat yoki uch slaydli taqdimot ko'rinishida - natijani namoyish qiladi. Bir topshiriqning o'zida izlash, saralash, taqqoslash, qayta ishlash, taqdim etish va refleksiya ko'nikmalari birgalikda rivojlanadi, taqdimot shaklining ochiqsligi esa inklyuziv talabni ta'minlaydi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni qayd etish lozim: tajriba-sinov ma'lum bir hududdagi maktablar bilan chegaralangan natijalarni umumlashtirish imkoniyatini biroz toraytiradi; boshlang'ich yoshdagi bolalar bilan ishlashda o'z-o'zini baholash usullarining ishonchligi cheklangani sababli kuzatuv va mahsulot tahliliga ko'proq tayanildi; shuningdek, uzoq muddatli (longitudinal) samaradorlik alohida tadqiqot predmeti bo'lib qolmoqda. Kelgusi tadqiqotlar yo'nalishi sifatida axborot madaniyati darajasi bilan o'quv muvaffaqiyati o'rtasidagi korrelyatsiyani aniqlash, sun'iy intellekt vositalarining boshlang'ich sinfdagi didaktik imkoniyatlarini o'rganish va o'zbek tilidagi moslashtirilgan raqamli resurslar bankini yaratish masalalarini ko'rsatish mumkin.

Natijalar. Nazariy-metodologik tahlil va tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi asosiy natijalar olindi:

boshlang'ich sinf o'quvchisining axborot madaniyati tushunchasi inklyuziv kontekstda aniqlashtirilib, muallif ta'rifi ilgari surildi;

axborot madaniyatining motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv komponentlari operatsionallashtirilib, har biriga diagnostik ko'rsatkichlar birlashtirildi;

shakllantirish samaradorligini ta'minlovchi oltita o'zaro bog'liq pedagogik shart-sharoit va ularni amalga oshirish mexanizmi asoslandi;

besh blokdan iborat struktur-funksional model va to'rt bosqichli texnologik ketma-ketlik ishlab chiqildi;

olti mezonli va uch darajali diagnostik matritsa hamda triangulyatsiyaga asoslangan baholash tartibi yaratildi;

o'qituvchilar, ota-onalar va ta'lim tashkiloti rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar tizimi taklif etildi.

Mazkur natijalar alohida-alohida emas, balki bir-birini to'ldiruvchi yaxlit pedagogik tizim sifatida amalga oshirilgandagina kutilgan samarani beradi.

Xulosa. Inklyuziv ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborot madaniyatini shakllantirish zamonaviy boshlang'ich ta'limning ustuvor vazifalaridan biridir, zero o'quvchining keyingi ta'lim faoliyati, mustaqil bilim olishi va raqamli jamiyatda samarali ishtiroki ko'p jihatdan aynan shu bosqichda shakllangan axborot kompetensiyalariga bog'liq.

Tadqiqot natijasida axborot madaniyati to'rt komponentning yaxlit birligi sifatida talqin qilindi va uning shakllanganligi o'quvchining axborotni izlash, saralash, tahlil qilish, tanqidiy baholash, qayta ishlash, taqdim etish hamda xavfsiz va axloqiy foydalanish qobiliyatlari orqali belgilanishi asoslandi.

Jarayonni samarali tashkil etish uchun ta'lim muhitining moslashuvchanligi, differensial va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, raqamli texnologiyalardan didaktik maqsadga muvofiq foydalanish, tanqidiy baholash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish, o'qituvchining raqamli-pedagogik kompetentligi hamda oila-maktab hamkorligi zarur

shart-sharoitlar sifatida belgilandi.

Umuman olganda, inklyuziv sharoitda axborot madaniyatini shakllantirishni texnik ko'nikmalarni rivojlantirish bilan cheklash mumkin emas. Bu - o'quvchining axborotga ongli, tanqidiy, mas'uliyatli va xavfsiz munosabatini tarbiyalovchi kompleks pedagogik jarayon bo'lib, uning samaradorligi barcha shart-sharoitlarning tizimli birligi bilan ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Ainscow M. From exclusion to inclusion: Ways of responding in schools to students with special educational needs. – Paris: UNESCO, 2007.
- [2] American Library Association. Framework for Information Literacy for Higher Education. – Chicago: ALA, 2015.
- [3] Association of College and Research Libraries. Information Literacy Competency Standards for Higher Education. – Chicago: ACRL, 2000.
- [4] Bloom B.S. (ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, Green, 1956.
- [5] Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – 3rd ed. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.
- [6] Buckingham D. Defining digital literacy: What do young people need to know about digital media? // Nordic Journal of Digital Literacy. – 2010. – Vol. 5, No. 4. – P. 263–276.
- [7] CAST. Universal Design for Learning Guidelines. – Version 2.2. – Wakefield, MA: CAST, 2018.
- [8] Castells M. The Rise of the Network Society. – 2nd ed. – Chichester: Wiley-Blackwell, 2010.
- [9] European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting Education and Training for the Digital Age. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.
- [10] European Commission, Joint Research Centre. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.
- [11] Floridi L. The Philosophy of Information. – Oxford: Oxford University Press, 2011.
- [12] Florian L. Inclusive pedagogy: A transformative approach to individual differences // The SAGE Handbook of Special Education / ed. by L. Florian. – 2nd ed. – London: SAGE, 2014. – P. 369–386.
- [13] Hobbs R. Digital and Media Literacy: A Plan of Action. – Washington, DC: Aspen Institute, 2010.
- [14] Kraevskiy V.V., Khutorskoy A.V. Osnovy obucheniya: Didaktika i metodika. – M.: Akademiya, 2007.
- [15] Khutorskoy A.V. Sovremennaya didaktika. – M.: Vysshee obrazovanie, 2007.
- [16] Livingstone S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies // The Communication Review. – 2004. – Vol. 7, No. 1. – P. 3–14.
- [17] Mishra P., Koehler M.J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge // Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108, No. 6. – P. 1017–1054.
- [18] Tomlinson C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. – 2nd ed. – Alexandria, VA: ASCD, 2014.
- [19] UNESCO. Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies. – Paris: UNESCO, 2013.
- [20] UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. – Paris: UNESCO, 2013.
- [21] UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.
- [22] UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report. – Paris: UNESCO, 2020.
- [23] UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. – Paris: UNESCO, 2023.
- [24] UNESCO. Global Education Monitoring Report: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.
- [25] UNICEF. Inclusive Education: Including Children with Disabilities in Quality Learning. – New York: UNICEF, 2017.
- [26] Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
- [27] Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.
- [28] O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining Qonuni, O'RQ-637-son, 23.09.2020 // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
- [29] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Maktabgacha va maktab ta'limini rivojlantirishning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan dasturi to'g'risida: Prezident qarori. – Toshkent, 2022.
- [30] O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston – 2030 strategiyasi. – Toshkent, 2023.